

М.С. Пономарьова, канд. екон. наук, доцент

Л.В. Головань, канд. с-г. наук, старш. викладач

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Формування національної політики і стратегії розвитку держави у ХХІ ст. пов'язане з використанням екологічно безпечних технологій, дотриманням вимог екологічної безпеки раціонального природокористування на внутрішньому ринку.

Сталий розвиток України може бути забезпечений тільки через створення необхідних умов для реструктуризації і зниження антропогенного впливу на довкілля до науково обґрунтованого рівня, підтримування життєзабезпечувальних функцій біосфери, відновлення якості природних екосистем до рівня, що гарантує його сталість; через стаке використання природних ресурсів, а отже, через створення системи гарантій невиснажливого використання та збереження для майбутніх поколінь природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах наростання екологічно негативного впливу на навколишнє середовище необхідність впровадження екологічного керування на підприємствах стає першочерговим завданням [1-3]. Вітчизняне природоохоронне законодавство та міжнародні організації вимагають інтенсивного розвитку нового інструмента менеджменту – екологічного аудиту [8], який виступає стимулом природоохоронної діяльності підприємств і важливим важелем для розробки заходів превентивного характеру, результатом яких буде збільшення прибутків, зменшення витрат, підвищення якості продукції та істотне зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

Реалізація еколого-економічної політики вимагає здійснення еколого-економічного аналізу (ЕЕА) господарської діяльності. ЕЕА є також одним з головних інструментів оцінювання екологічно стійкого розвитку підприємств та етапом, який передуює прийняттю оптимальних управлінських рішень [4].

В той час, коли зростають законодавчі вимоги і підвищується інтерес громадськості до питань охорони навколишнього середовища в рамках загальної проблеми та перспективи забезпечення стійкого

розвитку, все збільшене зацікавлення викликає питання екологічного менеджменту.

Екологічний менеджмент уже тривалий період часу є об'єктом уваги і закордонних, і вітчизняних науковців, серед яких слід такі: О.І. Гуторов [1], О.М. Ворожко, О.О. Павленко [2], Н.М. Лозовська [3], В.О. Мартиненко [4], Л.Ф. Кожушко, П.М. Скрипчук [5], Т.А. Трифонова, Н.В. Селиванова, М.Е. Ильина [6] та ін. Проте фактично відсутні дослідження, що концентрувалися б на проблемах та перспективах екологічного менеджменту як інструмента сталого розвитку, як важливого складника менеджменту і дозволили б забезпечити поєднання економічної й екологічної стабільності підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття теоретичного аспекту екологічного менеджменту як інструмента сталого розвитку в умовах ринку.

Виклад основного матеріалу. Початковим етапом розробки теоретико-методологічних засад екологічного менеджменту можна вважати розроблений Британським інститутом стандартизації у 1992 р. стандарт у галузі систем екологічного менеджменту BS 7750 (Specification for Environmental Management System). У березні 1992 р. Європейське співтовариство опублікувало «Вимоги до екоаудування», підготовлені до п'ятої програми екологічних заходів ЄС, у 1993 р. - «Вимоги до створення системи екологічного менеджменту й аудування» (Eco-management and audit Scheme or EMAS).

З початку 90-х рр. XX ст. Міжнародна організація із стандартизації (ISO) розробляє і випускає стандарти серії ISO 14000. «Управління навколишнім середовищем». У межах цієї організації екологічні стандарти створюють в технічних комітетах: ТК 207 «Управління навколишнім середовищем», ТК 146 «Якість повітря», ТК 147 «Якість води», ТК 190 «Якість ґрунту», ТК 176 «Управління якістю і забезпечення якості», ТК 209 «Чисті приміщення і відповідні контрольовані середовища» та ін. Перші стандарти ISO 14000 містять загальні положення управління охороною навколишнього середовища, наприклад ISO 14001. «Системи управління охороною навколишнього середовища. Специфікація з настанови щодо користування» та ISO 14004. «Системи управління охороною навколишнього середовища. Загальні настанови щодо принципів, систем та заходів підтримки».

На сьогоднішній день в Україні сформувалися екологічна політика, екологічне законодавство, екологічне управління, покликане забезпечити відтворювальний розвиток суспільства, який, у свою чергу, завдяки економічному використанню та відтворенню природних ресурсів дає змогу

задовольнити потреби сучасного покоління, не піддаючи небезпеці життя і благополуччя поколінь.

Основними тенденціями розвитку інноваційного екологічного менеджменту є: підвищення значення й ефективності управлінської праці; підтримання і стимулювання проектів організаційних інновацій; раціоналізація інформаційного забезпечення системи управління; динамічність об'єктів управління; децентралізація управлінських функцій; екологізація промисловості, інвестиційної діяльності, науки і мислення людей.

Інноваційний екологічний менеджмент покликаний забезпечити таку взаємопов'язаність і взаємозалежність системи, щоб науково-технічний аспект став економічно вигідним, тобто нововведення забезпечували б розроблення нового або поліпшеного екологічно чистого продукту, що має попит, а його виробництво не завдавало б шкоди навколишньому природному середовищу, тим самим підвищуючи якість життя [5].

Основним предметом ISO 14000 є система екологічного менеджменту. Типові положення цих стандартів полягають у тому, що в організації повинні виконувати визначені процедури, готувати підготовлені певні документи, призначати відповідальних за визначені сфери екологічно значущої діяльності.

Стандарти серії ISO 14000 не містять ніяких «абсолютних» вимог до впливу організації на навколишнє середовище, за винятком того, що організація в спеціальному екологічному стандарті повинна викласти своє прагнення діяти відповідно до національного природоохоронного законодавства і національних стандартів.

Такий характер стандартів зумовлений, з одного боку, тим, що ISO 14000 як міжнародні стандарти не повинні впливати на сферу дій національних нормативів. З іншого боку, попередником ISO є «організаційні» підходи до якості продукції (наприклад, концепція «загального управління якістю»), згідно з якими ключем до досягнення якості є побудова належної організаційної структури і розподіл відповідальності за якість продукції і послуг.

У впровадженні стандартів ISO 14000 світовими лідерами є такі індустріально розвинуті країни, як Японія, Німеччина, Великобританія, Швеція.

В Україні міжнародні стандарти ISO серії 14000 були прийняті як національні в 1997 р. Однак їх упроваджують досить повільними темпами.

Екологічна сертифікація може проводитися в обов'язковому і добровільному порядку.

Обов'язковій сертифікації в національній системі УкрСЕПРО підлягають об'єкти, що, відповідно до чинного законодавства, повинні відповідати вимогам з охорони навколишнього середовища, гарантувати екологічну безпеку і збереження біологічного розмаїття. Добровільній сертифікації можуть бути піддані інші об'єкти з урахуванням сформованої міжнародної практики згідно зі ст. 17, 18 і 19 Закону України «Про стандартизацію і сертифікацію» [10].

Об'єктами обов'язкової екологічної сертифікації є:

- системи управління охороною навколишнього середовища, регламентовані міжнародними стандартами, що розроблюються в технічному комітеті ISO/TC207 «Управління охороною навколишнього середовища», у якому Україна бере участь; продукція, шкідлива для навколишнього середовища, включаючи озоноруйнівні речовини, й продукція, що їх містить, передбачувані до ввозу в Україну і вивозу з України, а також товари, увезені на митну територію України; екологічно шкідливі технології, включаючи ті, що ввезені на митну територію України і використовуються на промислових і дослідно-експериментальних об'єктах підприємств;

- відходи виробництва і споживання, включаючи небезпечні й інші відходи, які є об'єктом транскордонного перевезення, і діяльність у сфері поводження з відходами;

- види тварин і рослин, їхні частини або деривати, що підпадають під дію Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення, здобуті у відкритому морі суднами під прапорами України.

У разі позитивних результатів перевірки органи із сертифікації видають заявникам екологічні сертифікати встановленого зразка і дозвіл на право маркування об'єктів сертифікації екологічним знаком відповідності.

Екологічний менеджмент – ініціативна й результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їхніх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності й екосправедливості. Екологічний менеджмент можна трактувати як екологічно безпечне управління виробництвом, завдяки якому досягають оптимального співвідношення між екологічними та економічними показниками.

Ціллю будь-якої комерційної організації, що діє на ринку, є прагнення до отримання максимального прибутку з мінімальними операційними витратами. Проте процес здобуття прибутку має і негативний вплив на навколишнє середовище. Саме в процесі вдосконалення засобів виробництва товарів і продукції відбулося

підкорення природи людиною в цілому. І тільки тоді, коли суспільство усвідомило необхідність охорони навколишнього середовища, ця проблема стала найгострішою. Саме завданням до зниження негативного впливу на довкілля і є завданням екологічного менеджменту [6].

Основні економічні вигоди від запобігання впливу на навколишнє середовище та від екологічного менеджменту визначаються різноманітними потенційними перевагами і додатковими можливостями, пов'язаними з такою діяльністю, у тому числі:

- із привертанням уваги інвесторів і створенням додаткових підстав для отримання переваг і пільг під час інвестування ;
- з використанням додаткових можливостей для впливу на споживачів та підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції та послуг;
- з можливостями підвищення ефективності маркетингу та реклами;
- з привертанням уваги міжнародних організацій та міжнародної громадськості до підприємства; використанням членства в міжнародних екологічних союзах підприємців;
- зі створенням додаткових можливостей для розвитку відносин з діловими партнерами за кордоном;
- з використанням переваг територіального та національного екологічного лідерства;
- зі створенням додаткових можливостей для розвитку і зміцнення відносин з органами місцевої влади і державного екологічного контролю, населенням, екологічною громадськістю;
- зі створенням і використанням кредиту довіри у відносинах з інвесторами, акціонерами, органами місцевої влади та державного екологічного контролю, населенням, екологічною громадськістю;
- зі створенням додаткових можливостей для зміцнення і розширення позицій підприємства на міжнародних товарних і фінансових ринках [8].

Основні напрями екологічної діяльності сільськогосподарського підприємства можна представити за допомогою рис. 1.

Таким чином, ефективну діяльність підприємства у сфері екологічного менеджменту розглядають як основну гарантію екологічної безпеки та можливості управління екологічними ризиками в процесі проектування й експлуатації об'єктів.

На думку багатьох учених, до основних цілей упровадження на підприємстві системи екологічного менеджменту і її сертифікації відносять: зниження негативного впливу на навколишнє середовище;

підвищення екологічної ефективності діяльності підприємства;
підвищення економічної ефективності діяльності підприємства.

Рис. 1. Основні напрями екологічної діяльності сільськогосподарських підприємств*

* Згрупували автори.

Відповідно до ISO 14000, система екологічного менеджменту - це частина загальної системи менеджменту, що включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, цілей і завдань. Головні завдання екологічного менеджменту визначені на рис. 2.

Рис. 2. Основні завдання екологічного менеджменту*

* Розробка авторів.

Як видно з рис. 2, екологічна політика – публічно задекларовані принципи і зобов'язання, пов'язані з екологічними аспектами діяльності підприємства, що забезпечують основу для встановлення його екологічних цілей і завдань.

Бізнес-планування екологічної діяльності є однією з найважливіших функцій екологічного менеджменту, що дозволяє впорядкувати і систематизувати можливі численні заходи і дії, спрямовані на досягнення екологічних цілей.

Організація екологічної діяльності полягає в здійсненні запланованих і незапланованих (додаткових) дій та заходів, спрямованих на мінімізацію скидів забруднювальних речовин (викидів, відходів, споживання матеріальних та енергетичних ресурсів, використання особливо небезпечних речовин і матеріалів)

Мотивація і стимулювання праці спрямовані на залучення працівників до охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів та одночасну розробку дієвого механізму мотивації і матеріального стимулювання праці.

Екологічний моніторинг та екологічний контроль здійснюють для завчасного виявлення відхилення роботи підприємства від запланованих показників. Законодавчо-правова основа системи екоменеджменту в Україні визначається, формується і регламентується Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», ухвалили ще в

1991 р., доповненнями до нього 1998 р., а також іншими законодавчо-правовими актами, які повинні закріпити пріоритет за допомогою економічних методів управління

Екологічний менеджмент визначає можливість досягнення швидких результатів у вирішенні екологічних проблем, очевидних для персоналу підприємств, населення, громадськості, інвесторів, акціонерів, місцевої влади. Такі результати, у першу чергу пов'язують з наведенням екологічного порядку на виробництві.

З екологічним менеджментом безпосередньо пов'язані прогресивні зміни методів і форм діяльності державного екологічного контролю. Подібні зміни визначаються переходом від контролю в основному численних приватних об'єктів (ресурсів, джерел впливу на навколишнє середовище, відходів тощо) і параметрів до контролю достатності й ефективності систем виробничого екологічного управління та менеджменту в цілому [6].

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, коли забезпечується запобігання погіршенню екологічного стану та і не виникає небезпеки для здоров'я людей. Одними з основних причин, що призвели до загрозливого стану навколишнього середовища, є відсутність ефективного контролю за охороною навколишнього природного середовища, несприятлива структура виробництва з високою концентрацією екологічно шкідливих виробництв, застаріла технологія виробництва, висока матеріаломісткість та енергоємність виробництва, низький рівень ефективності експлуатації наявних природоохоронних об'єктів, а також відсутність належних правових і економічних механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій [7].

Україна проголосила курс на інтеграцію до Європейського Союзу, країни якого підтримують спільну зовнішню політику і систему безпеки, співпрацюють у галузі юрисдикції та вирішення екологічних проблем. Однією з найважливіших умов вступу до ЄС є належний рівень природоохоронної діяльності й екологічної безпеки країни, а також відповідність її екологічного законодавства вимогам основної частини природоохоронного законодавства ЄС. Природоохоронне законодавство України сформувалося ще за часів функціонування адміністративно-командної системи і потребує значної модернізації та гармонізації з вимогами ЄС.

Висновки. Впровадження екологічного менеджменту у практику управління підприємством вплине на вдосконалення еколого-економічного управління ним, буде сприяти стабілізації й розвитку української промисловості. Здійснення державної стратегії сталого розвитку країни й

окремих її регіонів передбачає комплекс заходів для державного регулювання природокористуванням і стимулювання природоохоронної діяльності шляхом проведення цілеспрямованої еколого-економічної політики в умовах ринкових відносин.

Бібліографічний список: 1. Гуторов О.І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: монографія / О.І. Гуторов / Х.: Едена, 2010. – 405 с. 2. Ворожко О.М. Доцільність впровадження на підприємстві системи стандартів екологічного менеджменту ISO 14000 / О.М. Ворожко, О.О. Павленко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: зб. тез доп. ІХ щорічної Всеукр. наук. конф., 21-22 квітня 2009 року. – Суми: СумДУ, 2009. – Ч.1. – С. 27-29. 3. Лозовська Н.М. Теоретичні аспекти екологічного аудиту на підприємстві / Н.М. Лозовська // зб. наук. пр. ВНАУ. Сер.: «Екон. науки». – 2013. – № 2 (77). – С. 34-44. 4. Мартиненко В.О. Екологічний менеджмент як нова парадигма муніципального управління / В.О. Мартиненко // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2009. – Вип. 2 (25). – С. 116-120. 5. Кожушко Л.Ф. Екологічний менеджмент: навч. посібник / Л.Ф. Кожушко, П.М. Скрипчук. – К.: Академія, 2007. – 432 с. 6. Трифонова Т.А. Экологический менеджмент: учеб. пособие / Т.А. Трифонова, Н.В. Селиванова, М.Е. Ильина; Владим. гос. ун-т. Владимир, 2003. – 291 с. 7. Акуленко В.Л. Екологічний менеджмент в контексті забезпечення екологічної безпеки підприємства / В.Л. Акуленко, І.В. Мамчук // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту, 2009. – № 5. – Т. 1. – С. 21-26. 8. Серов Г.П. Экологический аудит: учеб.-практ. пособие / Г.П. Серов. – М.: Экзамен, 2000. – 448 с. 9. Екологічний менеджмент: навч. посібник / за ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк. – К.: Знання, 2006. – 366 с. 10. Екологія і закон: екологічне законодавство України: у 2 кн. / за ред. В.І. Андрейцева; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 374 с. 11. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навч. посібник / Н.Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с. 12. Лук'янихін В.О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: монографія / В.О. Лук'янихін. – Суми: ВТД Університет. кн., 2002. – 314 с.

Пономарёва М.С., Головань Л.В. Экологический менеджмент как инструмент устойчивого развития. В статье определены основные направления экологической деятельности сельскохозяйственных предприятий. Представлен теоретический аспект экологического

менеджмента как инструмента устойчивого развития в условиях рынка за счет решения основных задач экологического менеджмента.

Ponomar'ova M., Golovan L. Ecological management as tool of a sustainable development. In article the main directions of ecological activity of the agricultural enterprises are defined. The theoretical aspect of ecological management as tool of a sustainable development in the conditions of the market at the expense of the solution of the main objectives of ecological management is presented.